

С.В.Кульчицький*

НАРОДЖЕННЯ РАДЯНСЬКОГО КОМУНОСОЦІАЛІЗМУ В РОСІЙСЬКІЙ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 р. (ДЕСЯТЬ КОРОТКИХ ТЕЗ)

Навколо Російської революції 1917 р. в радянській історіографії нагромадилася величезна кількість історичних міфів. У статті, побудованій у вигляді тез, автор зупиняється на основних теоретичних питаннях цієї революції, тісно пов'язаної з Українськими визвольними змаганнями 1917–1923 рр. Новий погляд на революційний процес у Російській імперії, яка включала у свої межі основну частину українських земель, представляється важливим та актуальним.

Ключові слова: *«революційний марксизм», ленінізм, «науковий комунізм», фази комунізму, європейський соціалізм, комуносоціалізм, революція й контрреволюція, держава та суспільство, робітничо-селянська держава, ради солдатських і робітничих депутатів.*

У поданих нижче десяти тезах** сформульовано закономірності, виявлені під час тривалого (з 2007 р.) дослідження проблем «соціалістичного будівництва» в Росії/Радянському Союзі під кутом зору взаємовідносин суспільства й держави. Показано, зокрема, що «марксизм-ленінізм» поєднувався через дефіцит штучно. Він складався з утопічного «революційного марксизму», який народився перед європейськими революціями 1848–1849 рр., і цілком реалістичного вчення про державу «диктатури пролетаріату», опрацьованого В.Леніним на матеріалі російських революцій 1905 і 1917 рр. Показано далі, що послідовники ленінізму вхопилися за термінологію «революційного марксизму» з метою обґрунтування експропріації суспільства державою, побудованою на засадах «демократичного централізму», тобто з максимально високим ступенем централізації, який забезпечував вождям партії більшовиків не тільки політичну, але й економічну диктатуру. Показано, що народжений у вогні Російської революції 1917 р. комуносоціалізм не мав нічого спільного з європейським соціалізмом і являв собою спотворену більшовицькою контрреволюцією мутацію найбільш потужної політичної сили в революційних подіях – солдатських і робітничих рад. Показано, нарешті, що світовий комунізм пов'язаний зі вченням В.Леніна про владу та власність, яке розроблялося на підставі російського історичного досвіду. Із цього випливає, що реалізований у деяких країнах світу комуносоціалізм мав тільки термінологічний зв'язок з утопічним «революційним марксизмом» і жодним чином не пов'язувався з євроатлантичною цивілізаційною традицією.

---

* Кульчицький Станіслав Владиславович – доктор історичних наук, професор, в.о. головного наукового співробітника Інституту історії України НАНУ, відділ історії України 20–30-х рр. ХХ ст.

** Виведені в основному на підставі аналітичного матеріалу, зосередженого в дослідженні С.Кульчицького «Червоний виклик: Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі» (у трьох книгах; опубліковано киевським видавництвом «Темпора» в 2013 р.). Тези заслухано й обговорено на вченій раді Інституту історії України НАНУ 26 січня 2017 р.

1

У Міжнародний жіночий день 8 березня (23 лютого за юліанським календарем) 1917 р. в перейменованому на Петроград після початку світової війни Санкт-Петербурзі соціалістичні партії організували демонстрацію з вимогами «хліба та праці». Так у Росії почалася революція, яка 15 (2) березня змете династію Романових. Населення країни вперше здобуло суверенні права, пригноблені нації одержали можливість висловити свою волю. Утворена в Києві Центральна Рада 23 (10) червня 1917 р. оголосила, що «народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям»¹. Російська імперія почала розвалюватися.

Міжнаціональні та громадянські війни закінчилися перемогою партії більшовиків. Вона прагнула організувати переростання Російської революції у світову, але змушена була задовольнитися відновленням колишньої імперії в дещо звуженому вигляді (без Польщі, Фінляндії і трьох прибалтійських країн). Із приходом більшовиків до влади населення країни на сім десятиліть, аж до конституційної реформи М.Горбачова, утратило суверенні права.

Історію Російської революції переможці писали «під себе». Прихід до влади в листопаді (жовтні за ст. ст.) 1917 р. вони ототожили з новою революцією, тобто поділили Російську революцію на дві окремих: Лютневу буржуазну й Жовтневу пролетарську. Відзначаючи 10-літній ювілей, більшовицькі ідеологи назвали жовтневий переворот урочистим словосполученням із чотирьох слів: Велика Жовтнева *соціалістична* революція. Святкуючи піввіковий ювілей у 1967 р., вони оголосили цей переворот головною подією світової історії ХХ ст., хоч ще не пройшла остання третина століття й усяке могло трапитися. Це «всьяке» якраз і сталося в 1991 р. Розпад СРСР президент Російської Федерації В.Путін назвав «найбільшою геополітичною катастрофою ХХ ст.». Нині ми стали свідками відчайдушних спроб правлячих кіл Росії повторно відновити царську імперію.

2

Ревізуючи радянську інтерпретацію подій 1917 р., не слід витрачати зусилля на доведення того, що була одна російська революція, а не дві – Лютнева й Жовтнева. Це визнав навіть В.Путін, коли підписував у грудні 2016 р. розпорядження «Про відзначення революції 1917 року в Росії». Можна не сумніватися, що на вшануванні вікового ювілею почесне місце в Російській Федерації займуть як царські генерали, так і керівники більшовицької партії на чолі з В.Леніним. Із різних ідеологічних позицій, але з однаковими зусиллями вони прагнули зупинити розпад імперії.

Питання про те, коли почалася Російська революція, не дискусійне. Дискусійним є питання, коли вона закінчилася, та що собою являли дві спроби повалення легітимного Тимчасового уряду, здійснені під гаслами правих

¹ Тисяча років української суспільно-політичної думки. – Т. VI. – К., 2001. – С. 272.

сил – Л.Корниловим і лівих – В.Леніним. Тимчасовий уряд назвали так через те, що він мав організувати перші в історії Росії вільні вибори, щоб передати владу міністрам, визначеним Установчими зборами. Логічним буде вважати, що завершенням революції став розгін їх більшовиками у січні 1918 р.

Адептів «білої справи», які виступили проти Тимчасового уряду, слід уважати контрреволюціонерами. Не треба доводити контрреволюційний характер денікінського окупаційного режиму в Україні. Проте таким самим контрреволюційним актом став жовтневий переворот. Більшовицькі політики були змушені дозволити вільні вибори в Установчі збори, але потім аж до 1989 р. допускали тільки такі вибори, які дозволяли регулювати склад депутатів за партійністю, соціальним станом, національністю, віком і статтю. Позбавлення народу суверенних прав, здобутих у ході Російської революції, потрібно кваліфікувати саме як контрреволюційний переворот.

Треба встановити, якою зброєю скористалася у ході Російської революції партія більшовиків, щоб нав'язати трьом поколінням громадян колишньої імперії небачений в історії людства соціально-економічний лад. Створюючи його, В.Ленін та наступники вигубили мільйони мешканців власної країни. Проте можливості цього ладу під прикриттям робітничо-селянської влади дали їм змогу індустріалізувати відсталу аграрну державу, зробити вирішальний внесок у розгром гітлерівської Німеччини й перетворити СРСР у наддержаву.

Досить ефективний в епоху вугілля та сталі, радянський лад не витримав викликів постіндустріального часу і самозруйнувався. Проте й тепер, через сто років після відхилення Росії й поглинутої нею України від магістрального шляху, яким розвивається людство, ми на собі відчуваємо тяжкі наслідки більшовицького перевороту 1917 р.

3

Чи слід уживати як визначення радянського ладу термін «комунізм»? Один з найбільш ерудованих західних фахівців професор Каліфорнійського університету М.Малія слушно зауважував: «У сучасному політичному словнику нема поняття, більш переобтяженого багатозначністю, ніж поняття “соціалізму”»². Суть справи полягає в тому, що поняття «соціалізм» жило своїм життям задовго до того, як у 1847 р. «науковий комунізм» К.Маркса й Ф.Енгельса було презентовано у знаменитій брошурі «Маніфест Комуністичної партії». У 1875 р., коли К.Маркс у праці «Критика Готської програми» поділив «науковий комунізм» на дві фази, він ототожнив із першою популярне поняття соціалізму. Відтоді, а точніше – з 1891 р., коли Ф.Енгельс опублікував цю працю, почалася плутанина з самим поняттям. Щоб відрізнити якісно відмінні типи соціалізму, доводиться доповнювати назву епітетами. Як інакше можна було б відрізнити, наприклад, шведський соціалізм від радянського? Інша річ – гітлерівський націонал-соціалізм, де епітет вбудовано в термін.

² *Малія М.* Радянська трагедія: історія соціалізму в Росії: 1917–1991. – К., 2000. – С.28. Перекладачі, які готували книжку до видання в Україні, знічч'я зробили з Малія – Малю...

Ті послідовники К.Маркса, які бачили суть марксизму не в «Капіталі», а в «Маніфесті Комуністичної партії», були насправді комуністами, а не соціалістами. Соціалізм комуністів – це і є комуносоціалізм. Запроваджуючи в обіг цей термін, ми зможемо розібратися в реальному смислі гасел комуністів.

4

Слід розрізняти у творчій спадщині К.Маркса два принципово різних підходи до еволюції суспільства. Молодий мислитель доби революцій 1848–1849 рр. говорив про будівництво суспільства, вільного від експлуатації людини людиною. Ключовим у цій системі поглядів було слово «будівництво». Зрілий К.Маркс у «Капіталі» стверджував, що «суспільство не може ні перескочити через природні фази розвитку, ні скасувати їх декретами». Пояснюючи цю думку, яка нищила волюнтаризм «Маніфесту Комуністичної партії», він указував, що «розглядає еволюцію суспільства як природно-історичний процес»³.

Радянські люди під керівництвом КПРС звикли будувати – спочатку соціалізм із розподілом благ за працею, а потім комунізм. Однак комунізм із розподілом благ за потребами постійно відступав за обрій, і у часи Л.Брежнєва ідеологи партії розділили його першу фазу з розподілом благ за працею на дві частини: просто «соціалізм» і «розвинутий соціалізм».

5

К.Маркс ніколи не відмовлявся від положень «Маніфесту Комуністичної партії», хоч і не розвивав їх. Лише тоді, коли німецькі соціалісти у своїх програмних документах показали, що ігнорують ці положення, ображений основоположник марксизму виступив із «Критикою Готської програми», в якій розділив комунізм на дві фази.

На початку ХХ ст., коли в Росію прийшли ідеї К.Маркса разом з їх уречевленням у вигляді Російської соціал-демократичної робітничої партії, в останній сформувалися дві течії. Ми звикли називати їх за термінологією переможців. Більшовики позиціонували себе «революціонерами», а меншовиків, які перебували на платформі західноєвропейської соціал-демократії, – «ревiзiонiстами» й «опортунiстами». У революціях 1905 і 1917 рр. лєнiнцi активно використовували положення «Маніфесту Комуністичної партії», вважаючи їх квінтесенцією «наукового комунізму». Тому слід придивитися до них.

Головна ідея цього програмного твору вкладалася у два рядки: «Комуністи можуть виразити свою теорію одним положенням: знищення приватної власності»⁴. Ішлося про те, що робітничий клас, організований у державу

³ Маркс К., Енгельс Ф. – Твори. – Т.23. – К., 1963. – С.12.

⁴ Там само. – Т.4. – К., 1959. – С.422.

«диктатури пролетаріату», повинен знищити приватну власність і буржуазію як клас у ході пролетарської революції. Приватна власність мала трансформуватися у «загальнонародну». Однак ніколи (К.Маркс прожив після появи «Маніфесту...» 35 років, а Ф.Енгельс – 47) основоположники марксизму не роз'яснювали механізм переростання приватної власності, на якій ґрунтувалася вся історія цивілізації, у власність «загальнонародну», котра означає, що всі громадяни рівною мірою володіють, користуються й розпоряджаються всіма засобами виробництва. Так само вони не роз'яснили, якою собі уявляють «пролетарську державу», покликану знищити буржуазію та перетворити приватну власність на «загальнонародну». Можна зрозуміти тільки одне: таке перетворення мала здійснювати держава. Саме вона, а не клас або народ! Чи мали будь-яке практичне значення рекомендації «Маніфесту Комуністичної партії», який не розрізняв безструктурні людські спільноти (народ, суспільство, клас) від таких, що мали структуру з внутрішньою ієрархією (держава, партія, церква тощо)? Клас не міг здійснювати диктатуру, власністю не міг володіти народ. «Науковий комунізм» був таким самим химерним ученням, як і повітряні замки попередніх комуністів-утопістів.

6

Більшовицькі ідеологи поділяли Російську революцію на Лютневу буржуазну й Жовтневу пролетарську. Якщо відмовитися від цього штучного поділу, то який епітет можна допасувати до неї?

Традиційне суспільство у соціально-політичній системі координат набувало вигляду аграрного суспільства в іншій, техніко-економічній, системі. Влада правителів впливала з факту володіння найголовнішим матеріальним ресурсом – землею. Вона не поширювалася на товарний обмін, тому що товарно-грошовими відносинами не можна було володіти, як землею.

У міру того, як традиційне суспільство перетворювалося на індустріальне, починала визрівати буржуазія. Вона являла собою вже не стан традиційного, а клас індустріального суспільства. У неї вистачало ресурсів, щоб перетворити стихійні селянські війни на революцію, яка змінювала на її користь політичний устрій. Разом із буржуазією на історичній арені з'явився робітничий клас. Європейські революції середини ХІХ ст. показали, що згуртовані робітничі колективи в умовах індустріального суспільства, яке саме народжувалося, ставали самостійним чинником політичної боротьби. Однак ці революції, як і попередні, ще залишалися буржуазними. Користуючись зростаючою політичною вагою, буржуазія застосувала державні важелі для зниження соціальної напруги у суспільстві. Гостре протистояння з пролетаріатом, яке знайшло відбиття в безкомпромісних формулюваннях «Маніфесту Комуністичної партії», поступово пом'якшувалося. Європейські соціалісти переконувалися, що краще рухатися в напрямі узгодження інтересів праці й капіталу, аніж знищувати капітал, який був рівноправним із робочою силою агентом виробничого процесу. Виступаючи в Амстердамі 1872 р., К.Маркс визнав: «Ми не заперечуємо, що є такі країни, як Америка, Англія, і коли б я краще знав ваші установлення,

то, можливо, додав би до них і Голландію, в яких робітники можуть добитися своєї мети мирним шляхом»⁵.

У російських революціях 1905 і 1917 рр. проти монархії виступили як буржуазія, так і робітничо-селянські маси. У 1905 р. царський уряд нейтралізував буржуазію. Проте у цій революції вперше відіграли цілком самостійну роль ради робітничих депутатів як елемент самоорганізації повсталих народних мас. Уряд спромігся придушити опір порівняно нечисленного робітничого класу та неорганізованого селянства. Інша ситуація склалася в 1917 р., коли в розстановку соціально-класових сил внесла вирішальні корективи світова війна. Царизм змушений був мобілізувати в армію мільйони селян, озброїти їх та об'єднати в полки й дивізії. Робітники залишалися, як правило, на оборонних підприємствах, військо складалося переважно з селян. Не стільки робітничі, скільки солдатські ради стали могильниками монархії. Вистачило тижня, щоб імператор відрікся від влади, і ключову роль у революційних подіях почали відігравати буржуазний Тимчасовий уряд та ради солдатських і робітничих депутатів. Поява рад була ознакою того, що обидві російських революції набули загальнонародного характеру.

7

У «Маніфесті Комуністичної партії» на першому плані перебувала «пролетарська держава», покликана трансформувати приватну власність на «загальнонародну». Запропонований для цієї держави спосіб управління К.Маркс згодом назвав терміном, який його однодумець Й.Вейдемеєр використав як заголовок для своєї статті в газеті «Нью-Йорк таймс», опублікованої 1 січня 1852 р.: «диктатура пролетаріату». Отже ототожнення спільнот, котрі не мали внутрішньої структури (в даному випадку – клас) зі спільнотами, які мали її (держава), тривало далі. Як собі К.Маркс уявляв диктатуру, ми не знаємо. Відомо, однак, як уявляв її собі В.Ленін. «Наукове поняття диктатури, – заявляв він, – означає не що інше, як нічим не обмежену, ніякими законами, ніякими абсолютно правилами не зв'язану владу, що безпосередньо на насильство спирається»⁶. виправдовуючи розгін демократично обраних Установчих зборів (рос. «Учредительного собрания»), В.Ленін з іронією писав через півтора роки, у серпні 1919 р.: «Або диктатура буржуазії (прикрита пишними есерівськими і меншовицькими фразами про народовладдя, учредилку, свободи та інше), або диктатура пролетаріату. Хто не навчився цього з історії всього ХІХ століття, той – безнадійний ідіот»⁷.

Ми бачимо, що В.Ленін після того, як зійшли з історичної сцени основоположники марксизму, також ототожнював спільноту, котра мала внутрішню структуру, тобто державу, зі спільнотами, що її не мали – буржуазією, пролетаріатом. Але це не означає, що засновник Російської комуністичної партії (більшовиків) був таким самим комуністом-утопістом, якими виявилися

⁵ Маркс К., *Енгельс Ф.* – Твори. – Т.18. – К., 1964. – С.151.

⁶ *Ленін В.І.* Повне зібрання творів. – Т.41. – С.364.

⁷ Там само. – Т.39. – С.198.

родоначальники «наукового комунізму». Під час революції 1905 р. В.Ленін зрозумів, яким чином можна об'єднати безструктурну спільноту (народ) зі структурною (держава).

У листопаді 1905 р., уже після появи імператорського маніфесту з «даруванням» народу демократичних свобод, В.Ленін написав статтю «Наші завдання і Ради робітничих депутатів». У ній ми натрапляємо на дивні тези. По-перше, він не бачив доцільності в тому, щоб рада (тобто Петербурзька рада робітничих депутатів) «примикала цілком до однієї якої-небудь партії». По-друге, уважав «недоцільним вимагати від Ради робітничих депутатів прийняття соціал-демократичної програми і вступу до Російської соціал-демократичної робітничої партії». І найголовніше: В.Ленін закликав розглядати раду робітничих депутатів як зародок революційного уряду всієї Росії, або вважав, що рада повинна (що те саме, лише в іншій формі) створити революційний уряд⁸.

Не сумніваючись у націленості В.Леніна на завоювання влади, неможливо собі уявити, що він бажав відсторонити свою партію від ради, готової стати урядом. Щоб зрозуміти підтекст статті, треба аналізувати разом із нею дії вождя більшовиків під час революції 1917 р. Такий підхід дає підстави стверджувати, що вже в революцію 1905 р. В.Ленін розглядав ради робітничих депутатів як уряд, нерозривно поєднаний із диктатурою власної партії. Як досягалася шукана нерозривність?

З одного боку, вимагалось організаційно відділити ради від більшовицької партії. З іншого, треба було забезпечити контроль за революційним урядом рад із боку цієї партії. Це означало, що більшовики мали витіснити з рад інші партії й наповнити їх собою та «співчуваючими» їм безпартійними депутатами. Унаслідок цього партія більшовиків починала існувати у двох виглядах: як політична організація, що здійснювала під прикриттям «диктатури пролетаріату» власну диктатуру, і як ради, котрі мали управлінські функції, але в умовах диктатури були позбавлені політичного значення. Це – справді геніальне рішення, адже створювалася влада, пов'язана з народними масами й одночасно – незалежна від волевиявлення цих самих мас. Потрібна була лише переконаність у тому, що партія більшовиків спроможна витіснити з рад інші партії та перетворити їх на додаткову форму свого існування.

Кількома рядками вище більшовики характеризувалися як партія, котра здійснювала диктатуру під прикриттям «диктатури пролетаріату». Треба внести уточнення: це була насправді диктатура вождів більшовизму під подвійним прикриттям: а) «диктатури пролетаріату» і б) диктатури партії.

Хто мав будувати комунізм? Відповідаючи на це запитання, В.Ленін залишався на позиціях К.Маркса й Ф.Енгельса – держава «диктатури пролетаріату»: «До того часу, поки настане “вища” фаза комунізму, соціалісти вимагають найсуворішого контролю з боку суспільства і з боку держави над мірою праці й мірою споживання, та тільки контроль цей повинен

⁸ Там само. – Т.12. – С.56–57.

початися з експропріації капіталістів, із контролю робітників за капіталістами і проводитись не державою чиновників, а державою озброєних робітників»⁹.

«Озброєні робітники» – це не структурована сукупність людей. В.Ленін називав робітничий клас «класом у собі», який у власному середовищі може виробити тільки тред-юніоністську свідомість. Перетворити робітників у «клас для себе», тобто переключити його увагу з вимог про підвищення заробітної плати або поліпшення умов праці на здобуття політичної влади з наступною «експропріацією експропріаторів» могла, як він запевняв, тільки організація революціонерів, керована різночинною інтелігенцією. Але поділу пролетарів на «клас у собі» і «клас для себе» в марксизмі не існувало. Ленінський погляд на організацію революціонерів та її значення в робітничому русі ґрунтувався на ідеях російських народників.

«Пролетарським авангардом» В.Ленін називав тільки власну партію, не визнаючи такої ролі навіть за однопартійцями-меншовіками. Хто мав керувати цією партією, а через партію – державою? Відповідь В.Леніна була однозначною: вожді. На відміну від існуючих тоді партій, в основу побудови партії більшовиків було покладено принцип «демократичного централізму». У цьому словосполученні не було ані грама демократії в усталеному значенні терміна – таке значення відкидалося як «буржуазна демократія». Партійна маса мусила беззастережно коритися «вождям». В.Ленін не випадково назвав випестувану ним організацію революціонерів «партією нового типу». Вона справді могла служити інструментом у руках «вождів», які готові були розпочати експропріацію суспільства після придушення демократичної Російської революції.

Партійна й радянська вертикалі влади були доповнені вже у грудні 1917 р. вертикаллю державної безпеки. У наступні два десятиліття народжена в голові В.Леніна політична система була повністю розбудована, у зв'язку з чим новий вождь – Й.Сталін – оголосив про перемогу соціалізму. Партійна вертикаль вклинювалася в народну товщу багатомільйонними організаціями – самою партією, комсомолом, жіночими радами й радами ветеранів, піонерами та жовтєнцями; радянська вертикаль – сотнями тисяч депутатів рад різного рівня, мільйонними профспілками й безліччю громадських організацій; вертикаль державної безпеки – сотнями тисяч оперативних працівників і мільйонами навербованих примусово або добровільно сексотів (рос. «секретных сотрудников»). Усі ці організації будувалися однаково: на засадах «демократичного централізму». Будовані за горизонтальними зв'язками організації нещадно винищувалися, щоб запобігти небезпеці формування незалежного від держави громадянського суспільства.

Радянська держава, яка небезпідставно називалася робітничо-селянською, не нависала над суспільством, подібно всім відомим раніше типам, включаючи тоталітарні, що почали виникати після Першої світової війни. Вона «всмоктувала» суспільство у свої оболонки, вгризалася в його товщу

⁹ *Ленін В.І.* Повне зібрання творів. – Т.33. – С.92–93.

вертикалізованими структурами, намертво з'єднувалася з ним, розміщуючи свій кістяк в аморфному середовищі атомізованих громадян. Вожді, котрі по-неволили як «партію нового типу», так і народ, здобули можливість робити з країною все, що їм заманеться, включно з організацією всенародних рухів (наприклад, стахановського).

8

Чому в Російській революції переможцями виявилися більшовики? Найбільш коротка відповідь звучить так: вони прокрасилися до влади «за спиною» рад солдатських і робітничих депутатів. Останні відіграли вирішальну роль і в поваленні самодержавної влади Романових, і у придушенні контрреволюційного корниловського заклоту, і в перемозі більшовицької контрреволюції, яка набула оманливого вигляду радянської революції.

Після прибуття з еміграції в революційний Петроград у квітні 1917 р. вождь більшовиків кинув у маси з броньовика найголовніше гасло: «Вся влада – Радам!». Відтоді термін «Ради» й похідний від нього – «Радянська влада» в більшовицькій орфографії зображувалися з великої літери. І не випадково: радянську оболонку влади більшовики прагнули наповнити своїми представниками й домоглися цього, коли взяли на озброєння добре знайому нам техніку нестримного популізму.

В.Ленін передбачав, що реалізація проголошеного в «Маніфесті Комуністичної партії» гасла «експропріації експропріаторів» не обійдеться без громадянської війни. Тому він поставив перед своєю партією завдання «перетворити війну імперіалістичну на війну громадянську». Проте народ прагнув покінчити з війною, в якій загрузла Росія, і вождь більшовиків узяв на озброєння радянське гасло «Мир – народам!». Це не означало, звичайно, що вдалося б уникнути громадянської війни, але в більшовиків знайшлися б союзники у вигляді пролетаризованих мас. Пропагуючи гасло «Фабрики – робітникам!», В.Ленін мав на увазі передати їх не у власність робітничих колективів, а створюваній ним державі. Радянське гасло «Землю – селянам!», яке особливо хвилювало ради солдатських депутатів, він теж розумів по-своєму: передати поміщицькі маєтки місцевим радам для організації радянських господарств (радгоспів). Коли відчув, що селяни й солдатські ради на це не підуть, то привласнив есерівське гасло «чорного переділу», тобто зрівняльного поділу орних земель. Унаслідок цього повернення до реалізації комуністичної доктрини на селі було відкладене аж до 1930 р. Гасло «Свободу – народам!» у більшовицькому виконанні теж не означало надання суверенітету пригнобленим народам монархічної Росії. Реставруючи царську імперію, більшовики скористалися дуалізмом створеної ними влади й надали національним республікам, у тому числі радянській Україні, конституційну оболонку незалежних держав без ознак справжньої суверенності. Не дивно, що підхоплені більшовиками радянські, тобто народні, гасла сприяли стрімкому зростанню їхніх лав і більшовизації рад.

9

Розпуск Установчих зборів, що завершило революційний процес, фактично збігся з початком перетворень, котрі розтягнулися на два десятиліття. Радянський комуносоціалізм можна вважати єдиним продуктом Російської революції. Утопічні ідеї «Маніфесту Комуністичної партії», які не прижилися в європейських соціалістів, було використано вождями більшовиків із метою досягнення цілком реального панування створеної ними держави над суспільством. Ленінська політична система була названа «диктатурою пролетаріату», але насправді являла собою диктатуру вождів «партії нового типу». Під цю систему закладалася економіка, базована нібито на «загальнонародній власності». Насправді, однак, експропрійовані у суспільства засоби виробництва перейшли до держави, будованої на засадах «демократичного централізму». Це означало, що володіння, користування й розпорядження засобами виробництва та всіма благами, що вироблялися з їх допомогою, переходило до вождів, у чиїх руках зосереджувалася як політична, так і економічна диктатура над суспільством. Поняття, котрі в «Маніфесті Комуністичної партії» були утопічними, у радянській Росії перетворювалися на реальні.

Вожді, однак, не могли собі уявити, як працюватиме економіка, якщо власниками засобів виробництва стають вони самі. Вони заплуталися у суті двох гіпотетичних фаз комунізму. Менш за все їх турбував повний комунізм із розподілом благ за потребами. «Світле майбутнє» було зручною пропагандистською перспективою, і радянські люди звикли пов'язувати з ним ідею комунізму. Сумнівно, щоб особливо переймався з цього приводу й М.Хрущов, коли закладав у нову програму КПРС норму про розподіл благ в основному за потребами до 1980 р. Можна вважати, що він знав бувальщину про Ходжу Насреддіна, еміра та віслюка.

В.Ленін і Й.Сталін були переконані у справедливості Марксової тези про те, що соціалізм відрізняється від комунізму лише за розподілом, а не за виробництвом матеріальних благ. Обидва прагнули ліквідувати у суспільстві приватну власність і пов'язаний із нею товарно-грошовий обіг. Результат виявився однаковим: економічний колапс, супроводжуваний голодуванням. Під час ленінського штурму голод, викликаний колапсом, був замаскований стихійним лихом 1921 р. Зорієнтувавшись у тому, що ринкові відносини неможливо замінити прямим розподілом благ, В.Ленін перейшов до нової економічної політики, а стару назвав не справжнім комунізмом, а комунізмом, нібито нав'язаним війною. Й.Сталін зробив простіше: назвав загальносоюзний голод 1932–1933 рр. (не плутати з українським Голодомором, викликаним державним терором) «продовольчими утрудненнями», переніс ліквідацію товарно-грошових відносин і ринку на другу фазу комунізму й підчистив у своїх повоєнних «Творах» висловлювання, які розкривали взятий у першій п'ятирічці курс на створення неринкової економіки.

10

Насамкінець розглянемо міжнародну долю народженого Російською революцією комуносоціалізму. «Революційний марксизм» оперував відірваними від реальності поняттями «диктатури пролетаріату» й «загальнонародної власності». Щоправда, основоположники марксизму вважали, нібито на першому етапі диктатура здійснюватиметься «пролетарською державою», тобто структурованою спільнотою, здатною на певні рухи. Подивимось, однак, як розумів цей перший етап Ф.Енгельс. У праці «Анти-Дюринг» суть комуністичних перетворень він обмежував словесною еквілібристикою: *«Пролетаріат бере державну владу й перетворює засоби виробництва насамперед у державну власність. Але тим самим він знищує самого себе як пролетаріат, тим самим він знищує всі класові відмінності та класові протилежності, а разом з тим і державу як державу»*¹⁰.

Світова пролетарська революція захлинулася, не розпочавшись, тому що рекомендації «Маніфесту Комуністичної партії» були утопічними. Окремі спроби наслідувати приклад радянської Росії без збройної допомоги з її боку виявилися невдалими (Угорщина, Баварія). Коли руйнувалися імперії, тільки більшовикам удалося використати комуністичну риторику, щоб установити політичну диктатуру своїх вождів під прикриттям «диктатури пролетаріату», а згодом – економічну диктатуру шляхом зосередження в їхніх руках експропрійованої у суспільства приватної власності. Тільки після Другої світової війни комуносоціалізм ленінського зразка було силоміць нав'язано народам «ялтинської» Європи або запозичено за сприяння сталінської наддержави деякими державами інших континентів. Такі країни можна називати комуністичними лише за традицією. В основі пануючих у них політичних режимів коріниться ленінська формула влади.

¹⁰ Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – Т.20. – К., 1965. – С.275.

Many historical myths had accumulated around the Russian revolution of 1917 in the soviet historiography. In this article built as theses, author focuses his attention on the main theoretical questions of this revolution that associated with Ukrainian War of Independence of 1917–1923. New point of view to the revolution process in the Russian Empire (big part of Ukrainian lands was the part of it) presented as main and actual.

Keywords: “revolutionary Marxism”, Leninism, “scientific communism”, phases of communism, European socialism, comunosocialism, revolution and counter-revolution, state and society, worker-peasant state, council of workers’ and soldiers’ deputies.

